

Investigating Fundamental dimensions affecting the defense planning of the Middle East countries

Mohammad Zanguei ^a, Mohsen Janparvar ^b, Akbar Heydari TashehKobud ^c, Ali Mohammad Pur ^d

^a. Department of Geography, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

Email: m.zanguei2@gmail.com

^b. (Corresponding Author) Department of Political Geography, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

Email: a.alavi@modares.ac.ir

^c. Department of Geography, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

Email: heydariakbar@gmail.com

^d. Department of Political Geography, Malik Ashtar University, Tehran, Iran

Email: mohamadpor1976@yahoo.com

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:

Military

Defense

Security

Middle East Countries.

Transformations such as globalization, the contiguity of geographical spaces, as well as developments in the field of military technologies have transformed the issue of defense as the main factor for the survival of countries. Because the transformation from hard to soft war and then the smart war in recent decades has changed the approaches to defense. These transformations have led to the development of discussions about defense purposes. Meanwhile, Middle East countries have a prominent position and importance in terms of defense due to their special conditions. This article has tried to investigate the basic dimensions affecting the defense of foreign countries with descriptive and analytical methods, using library and field findings and Smart-PLS software. The results of the current research show that the effective components in the current research include 130 items that are placed in the form of 15 dimensions. The importance of these dimensions in defense of the Middle East countries is, respectively, geopolitical dimension with a 0.43 score, military dimension with a 0.41 score, economic dimension with a 0.41 score, political dimension with a 0.39 score, hydrology dimension with a 0.34 score, security dimension with a 0.32 score, social dimension with a 0.29 score, demographic dimension with a 0.28 score, cultural dimension with a 0.26 score, scientific-health dimension with a 0.25 score, geomorphological dimension with a 0.25 score, mathematical dimension with a 0.2 score, climatic dimension with a 0.2 score, biological dimension with a 0.2 score and soil dimension with a 0.18 score.

Article History:

Received:

29 May 2023

Received in revised form:

26 August 2023

Accepted:

29 September 2023

Available online:

2 November 2023

pp. 89-103

Citation: Zanguei, M., Janparvar, M., Heydari Tasheh Kobud, A., & Mohammad Pur, A. (2023). Investigating Fundamental dimensions affecting the defense planning of the Middle East countries. *Geographical planning of space quarterly journal*, 13 (3), 89-103.

<http://doi.org/10.30488/GPS.2023.359631.3575>

© The Author(s)

Publisher: Golestan University Press

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Security and defense are among the most vital issues for the preservation and survival of countries. In fact, defense and military affairs are necessary for countries' independence and political, cultural and economic development. Among them, geography and political geography are prominent fields that directly affect defense issues. Actions taken by a country in dimensions (political, military, economic, etc.) in order to maintain security and territorial integrity, guarantee independence and protection of its people against any enemy attack, will organize the geographical (spatial) environment, wise and appropriate distribution of critical places and sensitive centers and infrastructures are identified by taking into account the threats and the correct use of environmental capacities in political, economic, social, cultural, etc. dimensions, and as a result, it can lead to stability and stability in the country's geographical space.

The design of defense planning model according to the economic, cultural, political and environmental features in the new era when countries are facing external and internal threats as a sub-branch of territorial planning has received the attention and importance of officials and governance systems in order to be able to reduce these threats with accurate and systematic planning in the geographical space, defense planning is not separate from the flow of national and regional planning. It is important to pay attention to it based on the type and amount of external and internal threats to governance. Due to the expansion of the security circle, the government is not only responsible for creating military security. However, it must also exercise part of its authority in the direction of territorial management. On the other hand, there has been a transformation in the form of threats and wars based on changes and the movement from hard to soft war and finally, smart war is the basis for reviewing and recognizing the components that can be used in defense of countries, including the Middle East

countries, have a prominent position and importance. Despite the internal differences between countries, the Middle East has commonalities and connections that can directly affect the overall defense of this geographical space.

Methodology

In terms of type and purpose, the current research is fundamentally applied. Also, it is descriptive and analytical in terms of nature. This research, in addition to the correct and realistic depiction of the defense situation of the Middle East countries, it is tried to provide a suitable model for the defense of the countries. The sources used in the current research are library and field sources (questionnaires). According to the subject of the current research, the statistical population of this research is a collection of people, experts and elites who have sufficient knowledge, experience and expertise regarding the research topic, which is the design of the defense model, according to the nature of the Delphi pattern model, at least the statistical population based on the sources should be between twenty and fifty people to reach statistical saturation.

The number of selected samples included 51 people who were identified in the form of a non-random sampling pattern and introduced as a statistical sample in the framework of the Delphi model. Due to the qualitative nature of this research, it has been tried to use the Delphi model in the framework of the targeted non-random model. Therefore, based on these cases, the current research has selected the maximum statistical population of 51 elites, experts, and opinionated people in this field. In this research, to evaluate the research hypotheses in the form of the hardness equations model, the partial least squares method and the SMART-PLS software, which is a variance-based path modeling technique and provides the possibility of checking the theory and metrics simultaneously, have been exerted.

Results and discussion

In this research, approaches such as

political, military, cultural, etc., in the field of land use have been discussed. In the meantime, the defense of countries as an emerging approach is significant. According to the developments in geographical spaces, such as the evolution of military-defense technologies, the connection of geographical spaces to each other and most importantly, the movement from hard and soft war to smart war has witnessed a transformation and wide attention in a way that countries are suited to these developments are trying to prepare the geographical space of their country in terms of defense. Therefore, the defense planning of the Middle East countries as a geographical region has great importance from a geopolitical and strategic point of view, which indicates that the countries of this region face threats and complex defense-security issues in different ways.

Conclusion

The results of the present research show that the defense planning in developing countries should be considered according to their characteristics, considering all 15 dimensions, which include 130 components. In the design of the defense planning of these countries, attention should be paid to the weight and importance of the shaping dimensions. In general, it can be said that the defense planning of the Middle East countries is proportional to the geographical features of these countries and on the other hand, considering the developments in the field of threats and moving from hard to smart war, 15 dimensions should be considered for the defense of these countries.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

بررسی ابعاد پایه موثر بر آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه

محمد زنگویی دوم^۱، محسن جان پرور^۲، اکبر حیدری تاشه کبود^۳، علی محمدپور^۴

- ۱- گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران. Email: m.zanguei2@gmail.com
- ۲- نویسنده مسئول، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران. Email: janparvar@um.ac.ir
- ۳- گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران. Email: heydariakbar@gmail.com
- ۴- گروه جغرافیا، دانشگاه مالک اشتر، تهران، ایران. Email: mohamadpor1976@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

تحولاتی نظیر جهانی شدن، پیوستگی فضاهای جغرافیایی و همچنین تحولات صورت گرفته در عرصه فناوری‌های نظامی، مسئله دفاع را به‌عنوان عامل اصلی بقاء کشورها دچار دگرگونی کرده است. چرا که تحول از جنگ سخت به‌سوی جنگ نرم و سپس جنگ هوشمند در طی دهه‌های اخیر، رویکردها نسبت به دفاع را متفاوت نموده است. این تحولات سبب توسعه بحث‌ها پیرامون آمایش دفاعی شده است. در این میان کشورهای خاورمیانه به‌واسطه شرایط خاص خود از نظر دفاعی اهمیت و جایگاه برجسته‌ای دارند. در مقاله حاضر با روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از یافته‌های کتابخانه‌ای و میدانی و با نرم‌افزار Smart PLS تلاش شده است ابعاد پایه‌ای موثر بر آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه را موردبررسی قرار دهد. نتایج پژوهش حاضر نشان‌دهنده آن است که مؤلفه‌های موثر در تحقیق حاضر شامل ۱۳۰ مورد است که در قالب ۱۵ بُعد قرار می‌گیرند. اهمیت این ابعاد در آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه به ترتیب عبارت‌اند از بعد ژئوپلیتیکی با امتیاز ۰/۴۳، بعد نظامی با امتیاز ۰/۴۱، بعد اقتصادی با امتیاز ۰/۴۱، بعد سیاسی با امتیاز ۰/۳۹، بعد هیدرولوژی با امتیاز ۰/۳۴، بعد امنیتی با امتیاز ۰/۳۲، بعد اجتماعی با امتیاز ۰/۲۹، بعد جمعیتی با امتیاز ۰/۲۸، بعد فرهنگی با امتیاز ۰/۲۶، بعد علمی-پیمداشتی با امتیاز ۰/۲۵، بعد ژئومورفولوژی با امتیاز ۰/۲۵، بعد ریاضی با امتیاز ۰/۲، بعد اقلیمی با امتیاز ۰/۲، بعد زیستی با امتیاز ۰/۲ و بعد خاکی با امتیاز ۰/۱۸ می‌باشند.

واژگان کلیدی:

آمایش،
دفاع،
امنیت،
کشورهای خاورمیانه.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۳/۰۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۶/۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۷/۰۷

تاریخ چاپ:

۱۴۰۲/۰۸/۱۱

صص. ۱۰۳-۸۹

استناد: زنگویی دوم، محمد؛ جان پرور، محسن؛ حیدری تاشه کبود، اکبر و محمدپور، علی. (۱۴۰۲). بررسی ابعاد پایه موثر بر آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه. *مجله آمایش جغرافیایی فضا*، ۱۳ (۳)، ۸۹-۱۰۳.

<http://doi.org/10.30488/GPS.2023.363705.3585>

مقدمه

امنیت و دفاع از جمله مهم‌ترین و حیاتی‌ترین مسائل حفظ و بقاء کشورها است. در واقع امور دفاعی و نظامی لازمی استقلال کشورها و توسعه سیاسی، فرهنگی و اقتصادی آن‌هاست (علی‌پور و باقری، ۱۳۹۵: ۶). در این میان جغرافیا و جغرافیای سیاسی به‌عنوان حوزه‌هایی که به‌صورت مستقیم بر مسائل دفاعی تأثیرگذار هستند از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای برخوردار می‌باشند. مثلاً جغرافیای نظامی، به‌عنوان یکی از رشته‌های علوم جغرافیایی است که در آن، تأثیرات فرهنگی (انسانی)، طبیعی و زیست‌محیطی بر سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های نظامی و عملیات رزمی/پشتیبانی در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی بررسی می‌شود. این حوزه از دانش جغرافیا به بیان تأثیر عوامل جغرافیایی یک کشور یا منطقه بر حرکت‌های نظامی اختصاص دارد (صفوی، ۱۳۸۱: ۱۵). در حوزه جغرافیای نظامی، کاربرد و اثربخشی جغرافیای طبیعی و انسانی در طرح‌ریزی‌های عملیاتی یا اجرای عملیاتی بازبینی می‌شود و توجه خود را به ارزش و اهمیت نظامی عوامل مختلف جغرافیایی با حرکت‌های واحدها و نیروهای عمده با توجه به سمت‌وسوی تهدیدات را نشان می‌دهد (صفوی، ۱۳۸۱: ۲۵). چرا که، عملیات نظامی شامل زمان، مکان و ماهیت چیزی است که در محدوده آن زمان و مکان وجود دارد- این یک چشم‌انداز ذاتاً جغرافیایی است. در جهت دیگر جغرافیای سیاسی نیز متناسب با شرایط و مباحث مرتبط با آمایش می‌تواند در مسائل دفاعی وارد شود. چرا که، آمایش، تلاشی در جهت برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی فضا در ابعاد فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و زیست‌محیطی به‌منظور تحقق آینده‌ای مطلوب می‌باشد. در واقع آمایش؛ سازمان‌دهی و بهره‌برداری عقلانی از امکانات، منابع، ظرفیت‌های فضایی در بعد ملی، منطقه‌ای و شهری به‌منظور حل بحران‌های فضایی و ایجاد توسعه به‌صورت برابر و متعادل منطقه‌ای می‌باشد (صمدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۳). اقداماتی که توسط یک کشور در ابعاد (سیاسی، نظامی، اقتصادی و ...) به‌منظور حفظ امنیت و یکپارچگی سرزمینی، تضمین استقلال و صیانت از مردم خود در مقابل هرگونه هجوم دشمن صورت می‌گیرد باعث به سامان کردن محیط جغرافیایی (فضایی) و توزیع عاقلانه و مناسب مکان‌های حیاتی و مراکز حساس و زیرساخت‌ها با در نظر گرفتن تهدیدات و استفاده درست از ظرفیت‌های محیطی در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... می‌تواند باعث ایجاد پایداری و ثبات در فضای جغرافیایی کشور گردد (دلیر و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۱۹). طراحی الگوی آمایش دفاعی با توجه به ویژگی‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و زیست‌محیطی در عصر جدید که کشورها با تهدیدات خارجی و داخلی مواجه هستند به‌عنوان زیرشاخه‌ای از آمایش سرزمینی موردتوجه و اهمیت مسئولین و سیستم‌های حاکمیتی قرار گرفته است تا بتوانند با برنامه‌ریزی دقیق و مدون در فضای جغرافیایی باعث کاستن این تهدیدات شوند آمایش دفاعی امری جدا از جریان برنامه‌ریزی ملی و منطقه‌ای نمی‌باشد و توجه به آن بر اساس نوع و میزان تهدیدات خارجی و داخلی برای حاکمیت اهمیت دارد. نگاه ویژه و همه‌جانبه به موضوع آمایش دفاعی نمی‌تواند بدون در نظر گرفتن نقش سایر عوامل موثر در ثبات و استمرار آن، ثمربخش گردد. با توجه به آنکه تا نیمه قرن بیستم اندیشه آمایش دفاعی متکی بر ابزار نظامی بوده است، در نیمه دوم قرن تحولاتی در رویکرد دفاعی ایجاد شده است که تلاش دارد با بهره‌برداری مناسب از ظرفیت‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، زیست‌محیطی و نظامی، ناپایداری و بی‌ثباتی‌های فضای جغرافیایی را کاهش دهد و با ایجاد مکانیسم مناسب باعث ارتقا امنیت ملی گردد. به دلیل گسترش دایره امنیت، دولت تنها مسئول ایجاد امنیت نظامی نیست بلکه باید بخشی از اقتدار خویش را در جهت مدیریت سرزمینی اعمال نماید. در جهتی دیگر تحول در شکل تهدیدات و جنگ‌ها مبتنی بر تغییرات صورت گرفته و حرکت از جنگ سخت به‌سوی جنگ نرم و در آخر جنگ هوشمند زمینه برای بازبینی و بازساخت مؤلفه‌هایی که می‌توانند در آمایش دفاعی کشورها، از جمله کشورهای

خاورمیانه در نظر گرفته شوند از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای برخوردار می‌باشد. چرا که خاورمیانه با وجود تفاوت‌ها درونی در بین کشورها دارای اشتراکات و پیوستگی‌هایی است که می‌تواند بر کلیت آمایش دفاعی این فضای جغرافیایی اثرات مستقیمی داشته باشد. بررسی‌های گوناگون در راستای بررسی عوامل مؤثر بر آمایش دفاعی بالأخص در منطقه خاورمیانه کمتر صورت گرفته است. لذا به پژوهش‌های مشابه که در مقیاس کوچک‌تر که عمدتاً در سطح کشور، استان، شهرستان، شهر صورت گرفته است اشاره می‌گردد. از جمله عندلیب (۱۳۸۰) در تحقیقی با توجه به تجربه‌های هشت سال جنگ تحمیلی امنیت و دفاع را یک امر صرفاً نظامی به حساب نمی‌آورد بلکه لازم است به دلیل تنوع ماهیت و عملکرد تهدیدات به ابعاد مختلف همچون اقتصادی، اجتماعی، سیاسی توجه شود. همچنین خاکپور و همکاران (۱۳۹۵)، تلاش کرده‌اند که مقوله آمایش دفاعی را در دو رویکرد غیرنظامی و نظامی مورد بررسی قرار دهند.

جان‌پرور و همکاران (۱۳۹۵) با بررسی نقش پراکندگی جمعیت در آمایش مناطق کویری و بیابانی بر پایه ملاحظات دفاعی - امنیتی بر این دیدگاه هستند که وجود جمعیت با امنیت رابطه مستقیم دارد، نیروهای دفاعی و امنیتی کشور در این بخش با توجه به پراکندگی جمعیت دارای عقبه مناسب نیستند و ... برای خروج از این وضعیت در طرح‌های آمایشی مبتنی بر ملاحظات دفاعی - امنیتی برای مناطق کویری و بیابانی برخی راهکارهایی نظیر توسعه گردشگری، توسعه خطوط ارتباطی را مدنظر قرار داده‌اند. همچنین در پژوهش دیگر از جان‌پرور و اخلاقی (۱۳۹۵) با تأکید بر مسائل اقلیمی بعد مغفول آمایش مبتنی بر ملاحظات دفاعی - امنیتی در ارتباط با مناطق بیابانی به این نتیجه رسیده‌اند که مسائل اقلیمی جایگاه برجسته‌ای در آمایش با رویکرد ملاحظات دفاعی - امنیتی دارند. به نحوی که تغییر اقلیم، دما، میزان بارندگی، باد و غیره به صورت‌های مختلف باید در طرح‌ریزی آمایش دفاعی - امنیتی باید در نظر گرفته شوند. همچنین شاهویردی (۱۳۹۲) در پژوهش خود الگوی مدیریت سیاسی فضا را ملاک قرار داده و بر این باور بوده است که نظام متمرکز نتوانسته است با طرح‌ریزی‌ها و عملکردهایی باعث توسعه‌یافتگی و جلوگیری از فقر و محرومیت در مناطق مرزی کشور شود. معنوی (۱۳۹۴) نیز بر این نظر است که متغیر سیاست‌های امنیتی و شاخص‌های توسعه پایدار با یکدیگر تعادل و پایایی ندارد، سیاست‌های امنیتی - دفاعی از متغیر و شاخص‌های توسعه پایدار در ابعاد جهانی پیروی نمی‌کنند. نیدام و همکاران (۱۹۹۹) در پژوهشی تحولات اروپا در برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک به مطالعات ۱۰ کشور اروپایی پرداخته، و معتقد است برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک در حال احیا مجدد می‌باشد. و دو جنبه روابط نهادی و دستور کارهای سیاست‌گذاری را نیروهای محرک در برنامه‌ریزی فضای استراتژیک می‌دانند. سالت (۲۰۰۹) در پژوهشی به ارائه دو رویکرد در جهت برنامه‌ریزی استراتژیک منطقه اروپا پرداخته است که در رویکرد اول آن، تأکید بر گسترش ظرفیت‌های در جهت کنترل در مقیاس منطقه‌ای با ابزار حقوقی و مالی دارد و در رویکرد دوم تلاش دارد به ایجاد ظرفیت و گسترش شبکه استراتژیک بپردازد. بررسی‌های پژوهشگر نشان می‌دهد که بیشتر مطالعات انجام‌شده با نگاهی جزیره‌ای و به دور از نگاه کل‌نگر، متناسب با امکانات و توانمندی‌های هر منطقه و با در اولویت قرار دادن نگاه ملی تدوین نشده است.

اکثر مطالعات تاکنون یک نگرش تک‌بعدی را اتخاذ نموده‌اند و علاوه بر این اگر با نگرش چندبعدی بوده است به صورت موردی و بدون در نظر گرفتن نگاهی ملی اتخاذ شده است. این پژوهش با توجه به اهمیت موضوع به بررسی طراحی الگوی مناسب از آمایش جمهوری اسلامی با در نظر گرفتن جنبه‌های مختلف از قبیل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، نظامی و ... می‌پردازد. بنابراین مقاله حاضر در پی پاسخ به این سؤال است که «مهم‌ترین مؤلفه‌های موثر بر آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه کدام‌ها هستند؟» می‌باشد.

مبانی نظری

مفهوم دفاع درجه اول، محافظت از کشور در برابر تجاوزات خارجی و جنگ بین‌المللی می‌باشد (William, 1927:38). اما از سال ۱۹۸۰ تعریف مفهوم دفاع مورد بازبینی قرار گرفت و شامل تعریفی از «امنیت ملی» بود که به‌عنوان ترکیبی از «دفاع» و «روابط خارجی» تعریف شد. بر این مبنا، مسئله «امنیت ملی» باعث گردید دیدگاه گذشته در مورد دفاع تغییر یابد و محدود کردن قلمرو «دفاع» به مسائل کاملاً نظامی کاملاً منسوخ گردد (Larsen, 2021:347). تغییرات ناشی از تجهیزات نظامی، پیوند روزافزون فضاهاى جغرافیایی به یکدیگر، توسعه فضاهاى سایبر و غیره دچار تحول در مفهوم دفاع و گسترش آن شده است. به نحوی که در حال حاضر، دفاع ضمن گسترش در حوزه‌های غیرنظامی، وارد عرصه‌های سایبری، زیست‌محیطی، تهدیدات و مسائل داخلی نظیر اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و غیره نیز شده است. مبتنی بر این تحول دفاع را می‌توان این‌گونه در نظر گرفت: دفاع عبارت است از مقابله و ایستادگی در برابر تهدیدات نظامی، اقتصادی، زیست‌محیطی و ... (جنگ هوشمند) چه با سرمنشأ خارجی یا داخلی.

در ارتباط با مقوله آمایش برداشت‌ها و تعاریف متعددی وجود دارد اما به‌صورت کلی می‌توان گفت آمایش مجموعه‌ای از دانش‌های جدید است که به طرز هماهنگ و تلفیق یافته عمل می‌کند و کارشناسان رشته‌های مختلف علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی، جمعیت‌شناسی، اقتصاد، برنامه‌ریزی اجتماعی و...)، مهندسی (معماری، راه و ساختمان، کشاورزی، منابع طبیعی، محیط‌زیست و معماری و شهرسازی)، امنیتی و جغرافیایی با مشارکت گروهی و گفت‌ووشنود منطقی می‌توانند در محدوده مسائل آمایش سرزمین مطالعه و برنامه‌ریزی کنند (قریب، ۱۳۷۲: ۱۴۳). به‌عبارت‌دیگر آمایش تلاش جهت سازمان‌دهی بهره‌برداری عقلایی از امکانات و منابع، استعدادهاى فضایی، ملی و منطقه‌ای به‌منظور پیشرفت متعادل، متوازن و حل آشفتگی‌های فضایی و عدم تعادل‌های منطقه‌ای می‌باشد (زالی، ۱۳۸۵: ۳۰). در مجموع شاید بتوان گفت آمایش بعد کاربردی و عملیاتی جغرافیا است که برای ورود به مباحث برنامه‌ریزی فضایی می‌بایست فضای جغرافیایی موردبررسی قرار گیرد.

یکی از ابعاد مهم مقوله آمایش بعد دفاعی است، در گذشته آمایش دفاعی به‌عنوان «دفاع‌شناسی» - تعهد اجباری به آمادگی برای جنگ و ایدئولوژی عملی آن - اغلب با فرآیندهای مدرن‌سازی و برنامه‌ریزی نیروهای مسلح برابر می‌شد. اما در حال حاضر آمایش دفاعی تلاش دارد با چینش زیرساخت‌ها و امکانات کشور به‌گونه‌ای اقدام نماید که بتوان از حداکثر توان دفاعی کشور در جهت کاهش آسیب‌های ایجادشده به‌وسیله تهدیدات جلوگیری کند. در یک نگاه کلی و مهم‌تر هدف برنامه‌ریزی و چینش، رسیدن به توسعه پایدار است که در چهار حیطه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و مطرح می‌شود. لذا آمایش دفاعی تلاش دارد با برنامه‌ریزی دقیق در ابعاد مختلف موجب کاهش تهدیدات در ابعاد مختلف و ایجاد توسعه پایدار در فضای جغرافیایی گردد (عندلیب، ۱۳۸۰: ۱۹۱). بنابراین فراهم نمودن توسعه و ایجاد دسترسی‌ها می‌تواند زمینه‌ساز پیشبرد سیاست‌ها، توسعه امنیت، تقویت پتانسیل‌های دفاعی و کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای باشد (Goletsis & Chletsos, 2011:174). در واقع آمایش دفاعی در یک سرزمین می‌تواند با توجه به شرایط مختلف در برنامه‌ریزی کشورها نقش اساسی را ایفا کند به‌طوری‌که اقدام به ساماندهی فضایی انسان‌ها، فعالیت‌ها، امکانات و زیرساخت‌ها در پهنه‌ی سرزمین با توجه به موقعیت و محیط دفاعی و توان دفاعی هر سرزمین می‌کند. همچنین با در نظر گرفتن شرایط محیط‌زیستی و امنیتی اقدام به طراحی محیط امن و پایدار در مقابل هر گونه اقدامات تهدیدآمیز طبیعی و انسانی می‌کنند. باید در نظر داشت برنامه‌ریزی دفاعی مرحله‌ای از تفکر امنیت ملی است که ابزارها را با اهداف منطبق می‌کند و به اعمال اهداف سیاست می‌پردازد، نه شکل‌گیری خود سیاست. در

واقع آمایش دفاعی به‌عنوان «سازمان‌دهی محیط جغرافیایی (فضای) کشور و توزیع معقول، منطقی و مناسب یگان‌ها و امکانات با توجه به تهدیدات و استفاده بهینه از قابلیت‌های محیطی به‌منظور ایجاد ثبات، بازدارندگی، مقابله با تهدیدات»، به‌حساب می‌آید و می‌توان گفت آمایش دفاعی - امنیتی مهندسی ترتیبات بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و طبیعی در جهت اهداف دفاعی - امنیتی نیز قلمداد کرد؛ که متضمن تلفیقی از ملاحظات اقتصاد، جغرافیا، جامعه‌شناسی و علوم دفاعی - امنیتی است (نوروزی، ۱۳۸۵: ۱۰). در واقع آمایش دفاعی تلاقی دو دیدگاه آمایش (که هدف آن سازمان‌دهی و برنامه‌ریزی فضای جغرافیایی) و دفاع (که به‌عنوان یکی از دغدغه‌های مهمی دولت‌ها می‌باشد) است و تلاش دارد با ایجاد سازمان‌دهی و برنامه‌ریزی فضایی زیرساخت‌ها و اماکن در ابعاد مختلف نظامی، اقتصادی، فرهنگی و ... تهدیدات موجود در آن فضای جغرافیایی را کاهش دهد. بنابراین به‌صورت کلی می‌توان گفت آمایش دفاعی یعنی برنامه‌ریزی جهت ساماندهی فضای جغرافیایی کشور بر اساس رویکرد دفاعی که تلفیقی از مسائل نظامی و غیرنظامی است.

برای اینکه بتوان مؤلفه‌های موثر بر آمایش دفاعی کشورها را جهت سنجش برای کشورهای خاورمیانه از نظریه‌ها، دیدگاه‌ها و کارهای گذشته استفاده گردیده است. در این زمینه ۱۱ نظریه و دیدگاه که مرتبط با دفاع و آمایش دفاعی کشورها بوده‌اند در کنار تجربه هشت کشور در زمینه آمایش دفاعی موردبررسی و تحلیل قرار گرفته است. هر کدام از این نظریه‌ها و تجربه‌های آمایش دفاعی کشورها بر روی برخی مؤلفه‌ها تأکید داشته‌اند. بررسی و تحلیل حاصل از این نظریه‌ها و تجربه‌ها که در زمینه آمایش دفاعی کشورها، نشان‌دهنده آن است مؤلفه‌هایی که در آن‌ها به صورت‌های مختلف مورد تأکید قرار گرفته است، شامل ۱۳۰ مؤلفه است که می‌توان آن‌ها را جهت ایجاد درک و شناخت بهتر در قالب ۱۵ بعد در قالب جدول ۱ نمایش داده شده است. البته باید توجه داشت که این شاخص‌ها دارای همپوشانی و هم‌افزایی هستند و بر یکدیگر تأثیر گذاشته و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند و دسته‌بندی آن‌ها در قالب‌های جدا نشان‌دهنده عدم تأثیرگذاری و پیوند بین آن‌ها نیست.

جدول ۱. ابعاد پایه مورد تأکید در نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرتبط با آمایش دفاعی

ابعاد و سؤاها	نظریات و دیدگاه‌ها	الفنی	ژئوپولیتیک	خاک‌ها	هیدرولوژی	زیستی	ریاضی	علمی - پهنایی	جمعیتی	نظامی	امنیتی	اجتماعی	فرهنگی	ژئوپلیتیکی	سیاسی	اقتصادی
نظریه منازعات چهارگانه (Collins, 1998: 284-288)																
نظریه هایپوتیکا (هاگت، ۱۳۹۱: ۳۷۰)																
نظریه همسایگی (Richardson, 1960: 384)																
نظریه مناقشات منطقه ای (کسب و هارکای، ۱۳۸۴: ۱۲۸)																
نظریه تازلی شکری و رابرت نورت (Nazli & North, 1975: 15)																
نظریه تأثیر عوامل زیست محیطی بر امنیت ملی کشورها (Homer-Dixon, 1994)																
نظریه شکاف (Ashley, 1980: 162)																
نظریه تکامل منطقه ژئوپلیتیکی (حافظ‌تیا، ۱۳۸۳: ۷۱)																
نظریه تجدید آرایش نقش بازیگران قدرت (Lahneman, 2003: 97)																
نظریه منظومه های قدرت (برزیسکی، ۱۳۸۱: ۲۲۴)																
نظریه سیستم ژئوپلیتیک جهانی (کوهن، ۱۳۸۷: ۸۵)																
نظریه نوکارکردگرایی (Hass, 1958: 16)																
طرح آمایش دفاعی امنیتی ایالات متحده (Fredrick, 2005: 30)																
طرح آمایش دفاعی امنیتی اسرائیل (گروه امنیت ملی، ۱۳۷۹: ۷۷)																
طرح آمایش دفاعی امنیتی روسیه (محمدزاد و همکاران، ۱۳۷۸: ۵۶)																
طرح آمایش دفاعی امنیتی چین (گروه امنیت ملی، ۱۳۷۹: ۱۱۲)																
طرح آمایش دفاعی امنیتی فرانسه (لطیفیان، ۱۳۷۶: ۹۵)																
طرح آمایش دفاعی امنیتی پاکستان (صالحی امیری، ۱۳۸۵: ۹۶)																
طرح آمایش دفاعی امنیتی ترکیه (تاجیک، ۱۳۸۱: ۶۵)																
طرح آمایش دفاعی امنیتی عراق (مظفری، ۱۳۸۴: ۵۲-۵۱)																

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نظر نوع و هدف از جمله تحقیقات بنیادی - کاربردی است. از نظر ماهیت تحقیق حاضر، توصیفی تحلیلی است. در این تحقیق سعی می‌شود علاوه بر تصویرسازی درست و واقع‌بینانه از وضعیت دفاعی کشورهای خاورمیانه، الگوی مناسبی جهت آمایش دفاعی کشورها ارائه دهد. منابع مورد استفاده در تحقیقات حاضر کتابخانه‌ای و منابع میدانی (پرسشنامه‌ای) است. با توجه به موضوع پژوهش حاضر جامعه آماری این پژوهش عبارت است از مجموعه افراد، کارشناسان و نخبگانی که پیرامون موضوع پژوهش که طراحی الگوی آمایش دفاعی می‌باشد از دانش، تجربه و تخصص کافی برخوردار باشند بنا به ماهیت مدل الگوی دلفی حداقل جامعه آماری به استناد منابع مختلف بین بیست تا پنجاه نفر باشد تا به اشباع آماری برسد. تعداد نمونه‌های انتخاب شده شامل ۵۱ نفر بود که در قالب الگوی نمونه‌گیری غیر تصادفی هدفمند مورد شناسایی قرار گرفته و به‌عنوان نمونه‌ی آماری در چهارچوب الگوی دلفی معرفی گردند. با توجه به ماهیت کیفی، پژوهشگر در این پژوهش سعی نموده است از الگوی دلفی در چارچوب الگوی غیر

تصادفی هدفمند انتخاب نماید. لذا پژوهش حاضر با اتکا به این موارد حداکثر جامعه آماری را ۵۱ نفر از نخبگان و کارشناسان و افراد صاحب نظر در این حوزه انتخاب نموده است. تحقیق حاضر برای ارزیابی فرضیه‌های پژوهش در قالب مدل معادلات ساختاری از روش حداقل مربعات جزئی و از نرم‌افزار SMART PLS که یک فن مدل‌سازی مسیر واریانس محور است و امکان بررسی نظریه و سنجه‌ها را به‌طور هم‌زمان فراهم می‌سازد، استفاده شد.

یافته‌ها

برازش مدل اندازه‌گیری

مدل اندازه‌گیری، مربوط به بخشی از مدل کلی می‌شود که در بر گیرنده یک متغیر به همراه سوالات مربوط به آن است. برای بررسی برازش مدل‌های اندازه‌گیری، چهار معیار پایایی ترکیبی، میانگین واریانس، آلفای کرونباخ و شاخص rho استفاده می‌شود.

نتایج جدول شماره ۲ در خصوص برازش مدل اندازه‌گیری ابعاد آمایش دفاعی نشان می‌دهد در بخش مقادیر میانگین واریانس بجز چهار مؤلفه سیاسی، اقتصادی، سیاسی و ژئوپلیتیکی که مقدار آن‌ها از سطح استاندارد پایین‌تر بوده مابقی ابعاد دارای برازش مطلوبی در این بعد بوده‌اند. همچنین بررسی برازش مؤلفه‌های موثر در آمایش دفاعی خاورمیانه در سه بخش پایای مرکب، Rho و آلفای کرونباخ نشان از مطلوب بودن برازش همه مؤلفه‌های تحقیق داشته است.

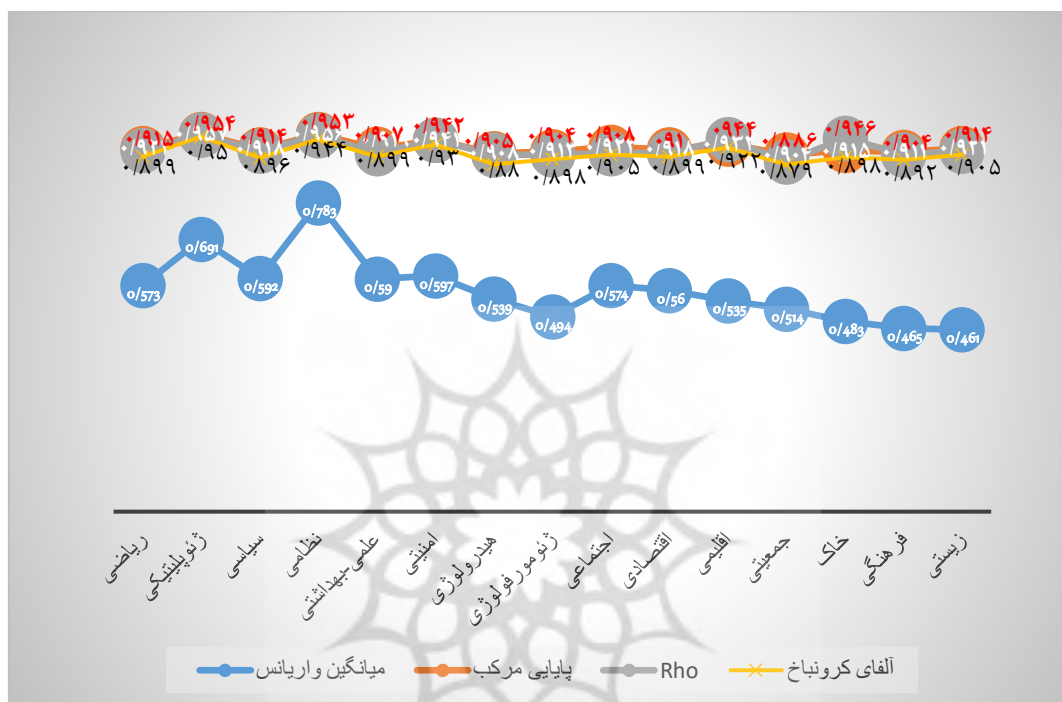
به‌صورت کلی در بین مؤلفه‌های موثر بر آمایش دفاعی در بخش مقدار میانگین واریانس پنج مؤلفه نظامی با امتیاز ۰/۷۸، زیست با امتیاز ۰/۶۹، امنیتی با امتیاز ۰/۵۹۷، سیاسی با امتیاز ۰/۵۹۲ و علمی-بهداشتی با امتیاز ۰/۵۹ بیشترین امتیاز را داشته‌اند. همچنین نتایج برازش مدل اندازه‌گیری در بخش پایایی مرکب نشان می‌دهد که پنج مؤلفه ژئوپلیتیکی با امتیاز ۰/۹۵۷، نظامی با امتیاز ۰/۹۵۶، امنیتی با امتیاز ۰/۹۴۱، اقلیمی با امتیاز ۰/۹۳۲ و بعد اجتماعی نیز با امتیاز ۰/۹۲۳ مهم‌ترین مؤلفه‌های تاثیرگذار در آمایش دفاعی خاورمیانه در این بخش بوده‌اند. در بخش شاخص rho پنج مؤلفه ژئوپلیتیکی با امتیاز ۰/۹۵۴، نظامی با امتیاز ۰/۹۵۳، خاک با امتیاز ۰/۹۴۶، اقلیمی با امتیاز ۰/۹۴۴ و امنیتی با امتیاز ۰/۹۴۲ بیشترین مقدار را داشته‌اند. همچنین نتایج برازش مدل اندازه‌گیری در بخش آلفای کرونباخ حاکی از اهمیت بیشتر پنج مؤلفه ژئوپلیتیکی با امتیاز ۰/۹۵، نظامی با امتیاز ۰/۹۴۴، امنیتی با امتیاز ۰/۹۳، اقلیمی با امتیاز ۰/۹۲۲ و بعد زیستی با امتیاز ۰/۹۰۵ در آمایش دفاعی خاورمیانه بوده‌اند. بنابراین در بررسی برازش مدل اندازه‌گیری هشت مؤلفه ژئوپلیتیکی، نظامی، امنیتی، سیاسی، علمی-بهداشتی، اقلیمی، اجتماعی و زیستی در بخش‌های مختلف تاثیر و امتیاز بیشتری بر روی الگوی آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه داشته‌اند.

جدول ۲. نتایج برازش مدل اندازه‌گیری برای ابعاد موثر بر آمایش دفاعی خاورمیانه

مؤلفه	میانگین واریانس	پایایی مرکب	Rho	آلفای کرونباخ
زیستی	۰/۴۶۱	۰/۹۲۱	۰/۹۱۴	۰/۹۰۵
فرهنگی	۰/۴۶۵	۰/۹۱۱	۰/۹۰۴	۰/۸۹۲
خاک	۰/۴۸۳	۰/۹۱۵	۰/۹۴۶	۰/۸۹۸
جمعیتی	۰/۵۱۴	۰/۹۰۴	۰/۸۸۶	۰/۸۷۹
اقلیمی	۰/۵۳۵	۰/۹۳۲	۰/۹۴۴	۰/۹۲۲
اقتصادی	۰/۵۶	۰/۹۱۸	۰/۹۱	۰/۸۹۹
اجتماعی	۰/۵۷۴	۰/۹۲۳	۰/۹۰۸	۰/۹۰۵
ژئومورفولوژی	۰/۴۹۴	۰/۹۱۳	۰/۹۰۴	۰/۸۹۳
هیدرولوژی	۰/۵۲۹	۰/۹۰۸	۰/۹۰۵	۰/۸۸۰

امنیتی	۰/۵۹۷	۰/۹۴۱	۰/۹۴۲	۰/۹۳۰
علمی-پهداشتی	۰/۵۹۰	۰/۹۱۹	۰/۹۰۷	۰/۸۹۹
نظامی	۰/۷۸۳	۰/۹۵۶	۰/۹۵۳	۰/۹۴۴
سیاسی	۰/۵۹۲	۰/۹۱۸	۰/۹۱۴	۰/۸۹۶
ژئوپلیتیکی	۰/۶۹۱	۰/۹۵۷	۰/۹۵۴	۰/۹۵۰
ریاضی	۰/۵۷۳	۰/۹۲۱	۰/۹۱۵	۰/۸۹۹

با توجه به موارد فوق، سازه‌های مورد بررسی در این مطالعه از اعتبار ممیز برخوردار می‌باشند.

شکل ۱. نتایج برازش مدل اندازه‌گیری مؤلفه‌های موثر بر آمایش دفاعی خاورمیانه

برازش مدل ساختاری

بر اساس الگوریتم تحلیل یافته‌ها در روش PLS، بعد از بررسی برازش مدل‌های اندازه‌گیری می‌بایست برازش مدل ساختاری پژوهش مورد بررسی قرار گیرد. در برازش مدل ساختاری نتایج نشان می‌دهد که چگونه ابعاد تحقیق در ارتباط با همدیگر قرار گرفته‌اند. به منظور بررسی برازش مدل ساختاری پژوهش از مقادیر (T-Values)، ضرایب مسیر، شاخص R^2 و تناسب پیش‌بین استفاده شده است که در ادامه به توضیح و بررسی هر کدام از این معیارها برای مسئله تحقیق پرداخته شده است.

نتایج جدول ۳ در ارتباط با مقدار تی نشان می‌دهد همه ابعاد تحقیق در سطح اطمینان ۹۵٪ معنی‌دار هستند و از تاثیر مثبتی بر روی الگوی آمایش دفاعی در کشورهای خاورمیانه برخوردار بوده‌اند، به صورت کلی بر اساس امتیازی که در شاخص T-Value داشته‌اند به ترتیب شامل بعد سیاسی با امتیاز ۲۵/۸ در جایگاه اول، بعد هیدرولوژی با امتیاز ۲۴/۸ در جایگاه دوم، بعد اقتصادی با امتیاز ۲۲/۷ در جایگاه سوم، بعد فرهنگی با امتیاز ۱۸/۸ در جایگاه چهارم، بعد جمعیتی با امتیاز ۱۷/۷ در جایگاه پنجم، بعد ژئوپلیتیکی با امتیاز ۱۷ در جایگاه ششم، بعد خاک با امتیاز ۱۶/۴ در جایگاه هفتم، بعد اقلیمی با امتیاز ۱۵/۴ در جایگاه هشتم، بعد نظامی با امتیاز ۱۲/۷ در جایگاه نهم، بعد ریاضی با امتیاز ۱۲/۵ در جایگاه دهم، بعد اجتماعی با امتیاز ۱۲/۲ در جایگاه یازدهم، بعد امنیتی با امتیاز ۱۲/۱ در جایگاه دوازدهم، بعد

ژئومورفولوژی با امتیاز ۱۱/۳ در جایگاه سیزدهم، بعد زیستی با امتیاز ۱۰/۲ در جایگاه چهاردهم و بعد علمی-بهداشتی با امتیاز ۸۲/۲ در جایگاه پانزدهم قرار گرفت.

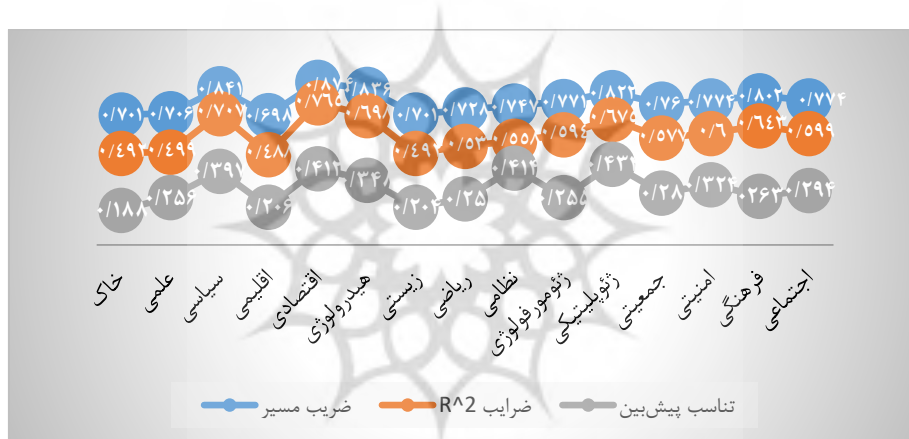
بررسی ضرایب مسیر برای ابعاد ۱۵ گانه موثر در آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه نشان می‌دهد که نتایج به دست آمده از آن‌ها از مقادیر استاندارد بالاتر بوده و ارتباط مناسبی با الگوی آمایش دفاعی در کشورهای خاورمیانه داشته‌اند که به ترتیب عبارت‌اند از بعد اقتصادی با امتیاز ۰/۸۷ در جایگاه اول، بعد سیاسی با امتیاز ۰/۸۴ در جایگاه دوم، بعد هیدرولوژی با امتیاز ۰/۸۳۶ در جایگاه سوم، بعد ژئوپلیتیکی با امتیاز ۰/۸۲۲ در جایگاه چهارم، بعد فرهنگی با امتیاز ۰/۸۰۲ در جایگاه پنجم، بعد جمعیتی با امتیاز ۰/۷۶ در جایگاه ششم، بعد اجتماعی با امتیاز ۰/۷۷۴ در جایگاه هفتم، بعد امنیتی با امتیاز ۰/۷۷۴ در جایگاه هشتم، بعد ژئومورفولوژی با امتیاز ۰/۷۷۱ در جایگاه نهم، بعد نظامی با امتیاز ۰/۷۴۷ در جایگاه دهم، بعد ریاضی با امتیاز ۰/۷۲۸ در جایگاه یازدهم، بعد علمی-بهداشتی با امتیاز ۰/۷۰۶ در جایگاه دوازدهم، بعد زیستی با امتیاز ۰/۷۰۱ در جایگاه سیزدهم، بعد خاک با امتیاز ۰/۷۰۱ در جایگاه چهاردهم، بعد اقلیمی با امتیاز ۰/۶۹۸ در جایگاه پانزدهم قرار گرفت.

بررسی ضریب تعیین برای ابعاد ۱۵ گانه موثر در آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه نشان می‌دهد که نتایج به دست آمده از آن‌ها از مقادیر استاندارد بالاتر بوده و ارتباط مناسبی با الگوی آمایش دفاعی در کشورهای خاورمیانه داشته‌اند که به ترتیب عبارت‌اند از بعد اقتصادی با امتیاز ۰/۷۶ در جایگاه اول، بعد سیاسی با امتیاز ۰/۷ در جایگاه دوم، بعد هیدرولوژی با امتیاز ۰/۶۹ در جایگاه سوم، بعد ژئوپلیتیکی با امتیاز ۰/۶۷ در جایگاه چهارم، بعد فرهنگی با امتیاز ۰/۶۴ در جایگاه پنجم، بعد امنیتی با امتیاز ۰/۶ در جایگاه ششم، بعد اجتماعی با امتیاز ۰/۵۹ در جایگاه هفتم، بعد ژئومورفولوژی با امتیاز ۰/۵۹ در جایگاه هشتم، بعد جمعیتی با امتیاز ۰/۵۷ در جایگاه نهم، بعد نظامی با امتیاز ۰/۵۶ در جایگاه دهم، بعد ریاضی با امتیاز ۰/۵۳ در جایگاه یازدهم، بعد علمی-بهداشتی با امتیاز ۰/۴۹ در جایگاه دوازدهم، بعد زیستی با امتیاز ۰/۴۹ در جایگاه سیزدهم، بعد خاک با امتیاز ۰/۴۹ در جایگاه چهاردهم، بعد اقلیمی با امتیاز ۰/۴۸ در جایگاه پانزدهم قرار گرفت. به صورت کلی نتایج این ضریب نشان می‌دهد که ۱۵ بعد تحقیق روی هم رفته ۰/۶ از الگوی آمایش دفاعی را پیش بینی می‌کنند، که مقدار متوسط رو به بالایی است.

بررسی ضریب تناسب پیش‌بین برای ابعاد ۱۵ گانه موثر در آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه نشان می‌دهد که نتایج به دست آمده از آن‌ها از مقادیر استاندارد بالاتر بوده و ارتباط مناسبی با الگوی آمایش دفاعی در کشورهای خاورمیانه داشته‌اند که به ترتیب عبارت‌اند از بعد ژئوپلیتیکی با امتیاز ۰/۴۳ در جایگاه اول، بعد نظامی با امتیاز ۰/۴۱ در جایگاه دوم، بعد اقتصادی با امتیاز ۰/۴۱ در جایگاه سوم، بعد سیاسی با امتیاز ۰/۳۹ در جایگاه چهارم، بعد هیدرولوژی با امتیاز ۰/۳۴ در جایگاه پنجم، بعد امنیتی با امتیاز ۰/۳۲ در جایگاه ششم، بعد اجتماعی با امتیاز ۰/۲۹ در جایگاه هفتم، بعد جمعیتی با امتیاز ۰/۲۸ در جایگاه هشتم، بعد فرهنگی با امتیاز ۰/۲۶ در جایگاه نهم، بعد علمی-بهداشتی با امتیاز ۰/۲۵ در جایگاه دهم، بعد ژئومورفولوژی با امتیاز ۰/۲۵ در جایگاه یازدهم، بعد ریاضی با امتیاز ۰/۲ در جایگاه دوازدهم، بعد اقلیمی با امتیاز ۰/۲ در جایگاه سیزدهم، بعد زیستی با امتیاز ۰/۲ در جایگاه چهاردهم، بعد خاک با امتیاز ۰/۱۸ در جایگاه پانزدهم قرار گرفت.

جدول ۳. نتایج برازش مدل ساختاری برای ابعاد پایه آمایش دفاعی در خاورمیانه

ابعاد آمایش دفاعی در خاورمیانه	آماره (T)	ضریب مسیر	ضرایب R ²	تناسب پیش‌بین
اجتماعی	۱۲/۲۸	۰/۷۷۴	۰/۵۹۹	۰/۲۹۴
فرهنگی	۱۸/۸۳	۰/۸۰۲	۰/۶۴۳	۰/۲۶۳
امنیتی	۱۲/۱۸	۰/۷۷۴	۰/۶۰۰	۰/۳۲۴
جمعیتی	۱۷/۷۸	۰/۷۶۰	۰/۵۷۷	۰/۲۸۰
ژئوپلیتیکی	۱۷/۰۸	۰/۸۲۲	۰/۶۷۵	۰/۴۳۴
ژئومورفولوژی	۱۱/۳۴	۰/۷۷۱	۰/۵۹۴	۰/۲۵۵
نظامی	۱۲/۷۶	۰/۷۴۷	۰/۵۵۸	۰/۴۱۴
ریاضی	۱۲/۵۲	۰/۷۲۸	۰/۵۳۰	۰/۲۵۰
زیستی	۱۰/۲۶	۰/۷۰۱	۰/۴۹۲	۰/۲۰۴
هیدرولوژی	۲۴/۸۳	۰/۸۳۶	۰/۶۹۸	۰/۳۴۸
اقتصادی	۲۲/۷۴	۰/۸۷۴	۰/۷۶۵	۰/۴۱۲
اقلیمی	۱۵/۴۹	۰/۶۹۸	۰/۴۸۸	۰/۲۰۶
سیاسی	۲۵/۸۵	۰/۸۴۱	۰/۷۰۷	۰/۳۹۷
علمی-په‌داستی	۸/۲	۰/۷۰۶	۰/۴۹۹	۰/۲۵۶
خاک	۱۶/۴	۰/۷۰۱	۰/۴۹۲	۰/۱۸۸

شکل ۲. نتایج برازش مدل ساختاری ابعاد پایه موثر بر آمایش دفاعی خاورمیانه

برازش کلی مدل

شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری نیز نتایج و یافته‌های به دست آمده از تحقیق را در این فصل تایید می‌کند که بیانگر آن است که داده‌های گردآوری شده مدل نظری تحقیق را حمایت می‌کند، به عبارت دیگر برازش داده‌ها به مدل برقرار است و همه شاخص‌ها دلالت بر مطلوبیت مدل به کار گرفته شده دارد. شاخص‌های ارزیابی مدل ساختاری پژوهش در جدول ۴ آورده شده است.

جدول ۴. شاخص‌ها ارزیابی معادله ساختاری در الگوی آمایش دفاعی خاورمیانه

شاخص	GOF ^۱	SRMR ^۲	NFI ^۳
مقدار	۰/۴۳۴	۰/۹۹۴	۰/۹۶۱

۱. در خصوص شاخص GOF مقادیر کمتر از ۰/۱ نشان دهنده برازش ضعیف، ۰/۲۵ برازش متوسط و بالاتر از ۰/۳۶ برازش مطلوب است.
۲. مقدار این شاخص در حالت مطلوب باید از مقدار ۰/۱۰ کمتر باشد
۳. مقدار مطلوب برای این شاخص مقادیر بالاتر از ۰/۹ است.

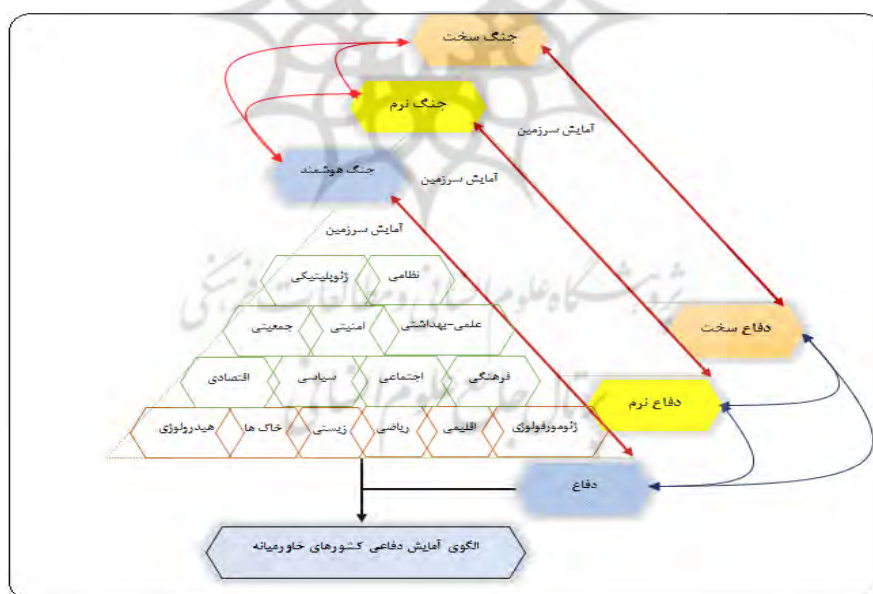
بحث

آمایش سرزمین به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین و کاربردی‌ترین حوزه‌ها جهت سازمان‌دهی فضاهای جغرافیایی از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای برخوردار می‌باشد. در مطالعات و مباحث آمایش رویکردهای مختلفی در پیش گرفته شده است و پایه اصلی آن مبتنی بر رویکرد اقتصادی بوده است که تلاش دارد زمینه حرکت به‌سوی توسعه متوازن را در فضاهای جغرافیایی ایجاد کند. در این میان، رویکردهای دیگر نظیر رویکردهای سیاسی، نظامی، فرهنگی و غیره نیز در آمایش سرزمین مورد بحث قرار گرفته و چه به‌صورت هم‌زمان و چه به‌صورت مستقل در طرح‌های آمایشی مطرح بوده است. در این پژوهش پس از بررسی صورت گرفته و مشخص نمودن مولفه‌ها و ابعاد تاثیرگذار در آمایش دفاعی با طراحی پرسشنامه و تکمیل آن توسط کارشناسان مربوطه تعداد ۸۵ مؤلفه به‌وسیله تجزیه و تحلیل آماری به‌عنوان مؤلفه‌های مهم آمایش دفاعی تاثیرگذار در کشورهای خاورمیانه تشخیص داده شد که از میان ابعاد موردبررسی دو بعد خاکی (بدون هیچ مؤلفه مهم) و بعد زیستی (یک مؤلفه مهم) به‌عنوان کم‌تاثیرترین مؤلفه موجود در آمایش دفاعی خاورمیانه و بعد ژئوپلیتیک (دوازده مؤلفه مهم) و بعد نظامی (یازده مؤلفه مهم) به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه تاثیرگذار در آمایش دفاعی خاورمیانه قرار گرفت که این موارد، نشان‌دهنده آن است که در این کشورها هنوز چالش بزرگی آمایش دفاعی و نگرش حاکمان این منطقه و توجه بیش از حد رویکرد نظامی می‌باشد و نتوانسته‌اند نگرش و دیدگاه خود را مبتنی با رویکرد توسعه و جامع محور افزایش دهد که این نشان‌دهنده عقب ماندگی اقتصادی و نگرشی سیاستمداران در این منطقه می‌باشد در ادامه با وزنی به این مؤلفه بر اساس نگرش کارشناسان مربوطه ۳۰ مؤلفه به‌عنوان مؤلفه تاثیرگذار و تاثیرپذیر بسیارمهم در این منطقه استخراج گردید که پس از مطالعه‌ای مؤلفه می‌توان به این نتیجه رسید که در اکثر این کشورها به دلیل مکانیز حاکمیت که به‌صورت قبیله محور و سرزمین محور می‌باشد و از طرفی نگرش حاکم این منطقه که تلاش دارند هر یک به نوبه خود بتواند از راه نظامی بر دیگر همسایگان خود غلبه پیدا نمایند باعث گردید که در این منطقه مؤلفه‌های نظامی و ژئوپلیتیکی اهمیت بسیاری پیدا نماید و حتی مؤلفه‌های هیدرولوژی که به‌واسطه تغییرات اقلیمی اهمیت پیدا نموده به‌عنوان اهرمی از طرف کشورهای منطقه در هت سلطه بر دیگر کشورها استفاده گردد. به‌واسطه آنکه هدف نهایی از آمایش دفاعی در کشورهای خاورمیانه کاهش تهدیداتی در جهت افزایش توسعه در این منطقه می‌باشد نیازمند آن است برنامه‌ریزی پایه‌ای صورت پذیرد که این برنامه‌ریزی پایه از تغییر نوع مکانیزم حاکمیت کشورهای منطقه از قبیله و سرزمین محور به ملت پایه که خود باعث تغییر در نگرش سیاستمدار و حاکم این منطقه از رویکرد رقابت محور به عامل محور خواهد شد. تغییر این نگرش باعث آن خواهد شد که این کشورها با کنار گذاشتن اختلافات و دیدگاه خویش در جهت سلطه بر دیگر کشورهای منطقه به دنبال همکاری و مدیریت هماهنگ که باعث کاهش تهدیدات موجود در این منطقه و از طرفی کم شدن تاثیر بعضی از مؤلفه مهم در این منطقه گردد. البته باید این را مدنظر قرار داد رسیدن به این هدف تنها با ایجاد ساختار و سازمان‌هایی روی خواهد داد که مورد تایید تمامی کشورهای منطقه باشند و بتواند منافع تمامی کشورها تامین نمایند.

نتیجه گیری

آمایش دفاعی کشورها به‌عنوان یک رویکرد نوظهور از اهمیت بالایی برخوردار است چرا که با تحولات صورت گرفته در فضاهای جغرافیایی نظیر تحول فناوری‌های نظامی - دفاعی، پیوستگی فضاهای جغرافیایی به یکدیگر و از همه مهمتر حرکت از جنگ سخت و نرم به‌سوی جنگ هوشمند شاهد دگرگونی و توجه گسترده‌ای شده است به‌نحوی که کشورها متناسب با این تحولات تلاش دارند فضای جغرافیایی کشور خود را از نظر دفاعی آمایش کنند. در

این میان تلاش جهت آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه به عنوان منطقه‌ای جغرافیایی که اهمیت بالایی از نظر ژئوپلیتیکی و استراتژیکی برخوردار است، یک ضرورت می‌باشد. چرا که کشورهای حاضر در خاورمیانه به صورت‌های مختلف با تهدیدات و مسائل مواجه هستند. بر این اساس، در تحقیق حاضر تلاش شده است مهم‌ترین ابعادی که در آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه متناسب با تحولات باید در نظر گرفته شود را مورد بررسی و سطح بندی قرار گیرد. نتایج حاصل از تحقیق حاضر نشان‌دهنده آن است که آمایش دفاعی در کشورهای خاورمیانه متناسب با ویژگی‌ها و مشخصه‌هایی که دارا هستند باید همه ابعاد ۱۵ گانه که خود شامل ۱۳۰ مؤلفه می‌باشد در نظر گرفته شود. در طراحی آمایش دفاعی این کشورها باید به وزن و اهمیت ابعاد شکل دهنده توجه شود. این اهمیت به صورت ذیل است: بعد ژئوپلیتیکی با امتیاز ۰/۴۳ در جایگاه اول، بعد نظامی با امتیاز ۰/۴۱ در جایگاه دوم، بعد اقتصادی با امتیاز ۰/۴۱ در جایگاه سوم، بعد سیاسی با امتیاز ۰/۳۹ در جایگاه چهارم، بعد هیدرولوژی با امتیاز ۰/۳۴ در جایگاه پنجم، بعد امنیتی با امتیاز ۰/۳۲ در جایگاه ششم، بعد اجتماعی با امتیاز ۰/۲۹ در جایگاه هفتم، بعد جمعیتی با امتیاز ۰/۲۸ در جایگاه هشتم، بعد فرهنگی با امتیاز ۰/۲۶ در جایگاه نهم، بعد علمی - بهداشتی با امتیاز ۰/۲۵ در جایگاه دهم، بعد ژئومورفولوژی با امتیاز ۰/۲۵ در جایگاه یازدهم، بعد ریاضی با امتیاز ۰/۲ در جایگاه دوازدهم، بعد اقلیمی با امتیاز ۰/۲ در جایگاه سیزدهم، بعد زیستی با امتیاز ۰/۲ در جایگاه چهاردهم، بعد خاکی با امتیاز ۰/۱۸ در جایگاه پانزدهم. در مجموع می‌توان گفت، آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه متناسب با ویژگی‌های جغرافیایی که این کشورها دارا می‌باشند و از سوی دیگر با توجه تحولات صورت گرفته در زمینه تهدیدات و حرکت از جنگ سخت به سوی جنگ هوشمند باید ابعاد ۱۵ گانه جهت آمایش دفاعی این کشورها در نظر گرفته شود.

شکل ۳. ابعاد پایه موثر بر آمایش دفاعی کشورهای خاورمیانه

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سه‌م نویسنده‌گان در پژوهش

نویسنده‌گان در تمام مراحل و بخش‌های انجام پژوهش سه‌م برابر داشتند.

تضاد منافع

نویسنده‌گان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسنده‌گان مقاله از حمایت‌های مالی و معنوی دانشگاه فردوسی مشهد در انجام تحقیق حاضر که در قالب رساله دکتری بوده است کمال تقدیر و تشکر را دارند.

منابع

برژنیسکی، زیگنیو. (۱۳۸۱). *خارج از کنترل اغتشاش جهانی در طلیعه قرن بیست و یکم*. ترجمه عبدالرحیم نوه ابراهیم. تهران: انتشارات اطلاعات.

تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۱). *مقدمه ای بر استراتژی‌های امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*. جلد اول رهیافت‌ها و راهبردها، تهران: فرهنگ گفتمان.

حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۸۵). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. مشهد: انتشارات پاپلی.

دلیر، اسمعیل؛ معصومی، محمد تقی و صمدزاده، رسول. (۱۴۰۱). *آمایش فضایی مناطق شهری اردبیل با معیارهای شهر اصیل اسلامی*. فصلنامه *آمایش جغرافیایی فضا*، ۱۱۲(۱)، ۱۳۳-

doi:10.30488/GPS.2022.309531.3460 .۱۱۵

زالی، نادر. (۱۳۸۵). *جایگاه آمایش سرزمین در نظام برنامه‌ریزی کشور*. ماهنامه *تعامل*، ۴(۲)، ۱۲-۱.

صالحی امیری، سیدرضا. (۱۳۸۵). *مدیریت منازعات قومی در ایران*. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک.

صفوی، سید یحیی. (۱۳۸۱). *جغرافیای نظامی*. تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

صمدی، رضا؛ خاکپور، براتعلی؛ رهنما، محمدرحیم و خوارزمی، امیدعلی. (۱۴۰۰). *برنامه‌ریزی و راهبردهای تحقق شهر شبانه در کلانشهر مشهد با تأکید بر شاخص‌های سرزندگی شهری*. فصلنامه *آمایش جغرافیایی فضا*، ۱۱(۴۱)،

Doi:10.30488/GPS.2020.110898 .۱-۲۲

علی‌پور، عباس و باقری، سیدسجاد. (۱۳۹۵). *بررسی نقش ویژگی ژئومورفولوژیکی در دفاع از مناطق مرزی و تعیین خطوط دفاعی بر اساس آن*؛ (مطالعه موردی: منطقه عمومی سرپل ذهاب در غرب استان کرمانشاه)، فصلنامه

جغرافیای نظامی و امنیتی، ۱(۲)، ۲۶-۵.

عندلیب، علیرضا. (۱۳۸۰). *نظریه‌های پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات دوره عالی جنگ.

قریب، فریدون. (۱۳۷۲). *شبکه ارتباطی در طراحی شهری*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

کاظمی، احمد. (۱۳۸۴). *امنیت در قفقاز جنوبی*. تهران: انتشارات ابرار معاصر.

کرمی، جهانگیر. (۱۴۰۰). *فرهنگ و امنیت ملی روسیه*. فصلنامه *سیاست دفاعی*، ۱۳(۴۹)، ۱۵۰-۱۲۷.

Dor: 20.1001.1.10255087.1400.30.116.5.5

- کمپ، جفری و هارکاو، رابرت. (۱۳۸۳). *جغرافیای استراتژیک خاورمیانه*. ترجمه سید مهدی حسینی متین. جلد اول. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کوهن، سائول برنارد. (۱۳۸۷). *ژئوپلیتیک نظام جهانی*. ترجمه عباس کاردان، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- گروه امنیت ملی پژوهشکده علوم دفاعی. (۱۳۷۹). *جنگ آینده در دکترین نظامی رژیم صهیونیستی*. فصلنامه سیاست دفاعی، ۸ (۴)، ۸۲-۶۹.
- لطیفیان، سعیده. (۱۳۷۶). *استراتژی و روش‌های برنامه‌ریزی استراتژیک*. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- نوروزی، محمدنقی. (۱۳۸۵). *فرهنگ دفاعی - امنیتی*. تهران: نشر سنا.
- هاگت، پیتر. (۱۳۹۱). *جغرافیا ترکیبی نو*. جلد دوم. ترجمه شاپور گودرزی نژاد. تهران: انتشارات سمت.

References

- Alipour, A., & Bagheri, S.S. (2016). Investigating the role of geomorphological feature in border areas and determining defense lines based on it (case study: Sarpol-e Zahab general area in the west of Kermanshah province). *Journal of Military and Security Geography*, 1(2), 5-26.[in Persian]
- Andalib, A. (2001). *Basic theories and principles of the border regions of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: great period of war Publications. [in Persian]
- Ashley, R. (1980). *The Political Economy of War and Peace*. London: Francis Pinter
- Brzenieski, Z. (2002). *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*. Translated by Abdul Rahim, naveh Ibrahim. Tehran: Information Publications. [in Persian]
- Cohen, S.B. (2008). *Geopolitics of the world system*. Translated by Abbas Kardan, Tehran: Abrar Moaser Publications. [in Persian]
- Cohen, S. B. (1994). *Geopolitics in New World Era, Recordin the World*. Edited by G.Y.Demko and W.B.Wood. Westview Press, USA.7)
- Collins, J. M. (1998). *Military Geography: For Professionals and the Public*.
- Coogan, T.P. (1996). *The Troubles: Ireland's Ordeal 1966-1996*. Boulder, CO: Roberts Rinehart.
- Dalir, I., Masoumi M. T., & Samadzadeh, R. (2022). Evaluation of the Spatial Planning of Ardabil Urban Areas in accordance with the Criteria of the Original Islamic City. *Geographical planning of space quarterly journal* 12 (1), 115-133. doi:10.30488/GPS.2022.309531.3460 [in Persian]
- Fredrick, H. (2005). *Hard and Soft Power: The Paradox of Winning the War of Ideas in the 21st Century*. US Army War College.
- Gharib, F. (1993). *Communication network in urban design of Tehran*. Tehran University Press. [in Persian]
- Goletsis, Y., & Chletsos, M. (2011). Measurement of development and regional disparities in Greek periphery: A multivariate approach. *Socio-Economic Planning Sciences*, 45(3), 174-18.
- Haas, E B., & Schmitter, P. C. (1964). Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America. *International Organization*, 18 (4), 705-737.
- Hafeznia, M.R. (2006). *Principles and concepts of geopolitics*. Mashhad: Papoli Publications[in Persian]
- Haggett, p. (2001). *Geography a Modern Synthesis*. pearson Education limited, Edinburgh Gate: prntice Hall.

- Hoggett, P. (2012). *Geography a Modern synthesis*. second volume, translated by Shapur Guderzinejad, Tehran: Samt Publications.
- Homer-Dixon, T. (1994). Environmental Scarcities and violent conflict: Evidence from Cases. *International Security*, 19(1), 5-40.
- Karmi, J. (2013). Russian culture and national security. *Defense Policy Quarterly*. 13th year, number 49, Tehran, *Defense Sciences Research Institute, Imam Hossein University*. [in Persian]
- Kazemi, A. (2005). *Security in the South Caucasus*. Tehran: Abrar Moaser Publications. [in Persian]
- 21) Kemp, G., & Robert, H. (2004). *Strategic Geography of the Middle East*. Translated by Seyyed Mahdi Hosseini Matin, Volume 1, Tehran: Research Center for Strategic Studies Publications. [in Persian]
- Lahneman William, J. (2003). Changing Power Cycles and Foreign Policy Role-power Realignment: Asia, Europe, and North America, First Published January 1, 2003 <https://doi.org/10.1177/0192512103024001006>
- Latifian, S. (1997). *Strategy and strategic planning methods*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications. [in Persian]
- National Security Group (2000). The future war in the military doctrine of the Zionist regime. *Defense Policy Quarterly*, 8(4), 1-12. [in Persian]
- Nazli, Ch., & North, R. (1975). *Nations in Conflict: National Growth and International Violence*. Sanfrancisco. Califi Freeman.
- Nowrozi, M. N. (2006). *defense-security dictionary*. Tehran: Sena Publishing. [in Persian]
- Richardson, L. F. (1960). *Statistics of Deadly Quarrels*. Boxwood Press, Pittsburgh Pa.; Quadrangle Books, Chicago cago, IllScience 30 December 1960: Vol. 132 no. 3444 pp. 1931-1932 . DOI: [10.1126/science.132.3444.1931-a](https://doi.org/10.1126/science.132.3444.1931-a).
- Safavi, S.Y. (2002). *Military geography*. Tehran: Geographical Organization of the Armed Forces Publications. [in Persian]
- Salehi Amiri, S. R. (2006). *Management of ethnic conflicts in Iran*. Tehran: Strategic Research Center Publications. [in Persian]
- Samadi, R., Khakpour, B., Rahnama, M. R. & Kharazmi, O. A. (2021). planning and strategies for the realization of the night city in Mashhad metropolis with an emphasis on urban vitality indicators, 11 (41), 1-22. [in Persian]
- Tajik, M. Z. (2002). *An introduction to the national security strategies of the Islamic Republic of Iran*. The first volume of approaches and strategies, Tehran, Farhang Gofteman Publications. [in Persian]
- Zali, N. (2006). the position of land use in the country's planning system: interaction. *Interact Monthly*, 4(2), 1-12. [in Persian].